

УДК [130.2: 316.28]: 37.013.73

ТРОЙЦЬКА О.М.,кандидат філософських наук, доцент, докторант
Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова
(Київ, Україна) E-mail: troizka@ukr.net**ДІАЛОГ І ДІАЛОГІЧНІСТЬ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ
ПРОСТОРІ: ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ**

Системний підхід до використання у дослідженні наукових методів, міждисциплінарний синтез та методологічна рефлексія уможливили визначення і обґрунтування принципових положень щодо філософського осмислення діалогічності й діалогу. Ці положення можна сприймати як теоретико-методологічні настанови вивчення й організації діалогічних культурно-освітніх практик. Експлікована методологема, що вимагає розгляду діалогу в філософському розумінні як інтегральної цілісності й єдності діалогічності та діалогічної взаємодії зі світом. Нерівномірність, неоднозначність та неспівпадання за змістом і формою суспільного, цивілізаційного і культурного розвитку зумовили нас акцентувати увагу на сутності і значущості культурно-освітнього простору. Воно представлено як континуум, що об'єктивований у культурно-освітніх інституціях і суб'єктивований у структурі особистості; окреслено проблемні лінії підвищення його ролі у збільшенні «обсягу» культурності в діалогізації.

***Ключові слова:** дефініція, діалог, діалогічність, компетентність діалогічна, культурно-освітній простір, партисипація діалогічна, толерантність, трансдисциплінарність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Полікультурне розмаїття сучасного світу, потреба збереження його єдності і усвідомлення людиною необхідності мати здатності виживання в складному світі актуалізують, з одного боку, проблему навчання особистості ефективним механізмам входження у багатогранний професійний та соціально-духовний простір країни й спільносвіту та пошук оптимальних моделей управління складним розвитком соціальних систем і розвитку людини в цьому різноманітті, з другого боку. Останнім часом найбільш продуктивним конструктом інтегративного розвитку полікультурних спільнот визнано діалог, необхідність якого зумовлена як тенденціями розвитку власне суспільства, яке потребує безконфліктної взаємодії своїх членів у вирішенні безлічі питань, що суперечливо впливають на життя людей і стабільність соціуму, а також потребою особистості в реалізації своєї природної властивості – діалогічності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на яку спираються автори.

Сутнісні характеристики і зміст діалогу розкрито у багатьох дослідженнях філософів і представників інших галузей знання, починаючи від Сократа до сучасних розвідок трансдисциплінарного напрямку. У працях

(М,Бахтін, С.Біблер, А.Асмолов, Г.Балл, Е.Левінас, Є.Даренський та ін.), де діалог розуміється як акт взаємодії культур та ідентичностей, які не можуть суперечити загальнолюдським цінностям, діалог постає універсальним законом культурного розвитку особистості. Проте жодна наукова праця і навіть повсякденне мислення не припускає, що культурний розвиток не може не відбуватися під значним впливом середовища, яке знаходиться певною мірою поза межами навчання і виховання як цілеспрямованих процесів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Проблемна ситуація.

Більш того, у дослідженнях останнім часом з'являються думки про те, що сучасна освіта, будучи здатною вибудувувати суб'єкт-суб'єктні відносини усіх учасників освітнього процесу за «власними» (іноді специфічними, іноді фрагментарними, іноді квазінауковими тощо) концептуальними і стратегічними орієнтирами, які інтерналізуються суб'єктами навчання і виховання та в період навчання «відповідним» чином реалізуються у моделях діалогічності і толеранції. Без сумніву, розвиток особистості, зокрема майбутнього фахівця, потребує формування особистості, здатної потім реалізувати набуті в навчанні життєві та професійні компетенції і зростати, у тому числі, духовно і толерантно. Також безсумнівною є потреба у діалогізації розвитку особистості й усіх інституцій, що беруть участь у цьому розвитку.

Приводом для таких думок може виступати поширений у науці, у тому числі й у філософії, розгляд різних видів діалогу (міжкультурний, евристичний, віртуальний та ін.). Причому, у реальності діалог часто виглядає як бесіда, в якій спілкуються «усі про все».

Мета наукового дослідження

Необхідність відмови від фрагментарного (результату надмірної наукової редукції) опису діалогу, його ідентифікації за суттю з толерантністю, від декларативних промов про значущість цих феноменів та чисельних описів їх виявів у реальних практиках змусила визначити *пізнавальну ситуацію та мету статті*: визначити філософські аспекти реалізації діалогічності сучасної homo educandus.

Для реалізації мети були використані наступні *методи*: міждисциплінарний синтез, ретроспективний аналіз, систематизація філософської, соціологічної, культурологічної, психолого-педагогічної та іншої літератури з проблем розвитку особистості в культурно-освітньому просторі, методи аналізу, інтерпретації та реінтерпретації результатів, антропологічний, культурологічний, синергетичний, аксіологічний та інші методологічні підходи, які уможливили основні результати.

Визначення метою статті філософсько-освітніх засад реалізації діалогічності особистості зовсім не означає, що серед усіх суспільних проблем ми, подібно деяким послідовникам ідей постмодернізму, які зосереджують увагу в аналізі людських проблем лише на психологічному інтересі до чуттєво-мотиваційної складової особистості, її несвідомих та ірраціональних виявів, також гіперболізуємо діалогічність як властивість людини.

Мета статті полягає в обґрунтуванні розкріпачення прагматичної, занадто зосередженої на власних почуттях, задоволеної сімулякрами та псевдоінтелектуальними актами особистості.

Усі філософські проблеми, маючи специфічний характер, а саме будучи кінцевими за значенням (ширше філософських питань нічого немає) і будучи одвічними та інваріантними, весь час центруються навколо інтересів, цінностей та щастя людини. Саме тому у створенні наукової картини світу проблема діалогічності постає важливою.

Перше. Згідно з цим постулатом, онтологічні, теоретико-пізнавальні, аксіологічні, праксеологічні або духовно-практичні проблеми філософії, що в особистісному плані постають як життєрозуміння (екзистенціональні проблеми), мають конкретизуватися, досліджуватися не стільки науково-предметно, скільки мають бути переведені у площину трансдисциплінарних пошуків теоретичного вирішення проблеми людини. Причому, у зазначеному нами дискурсі мова може йти про філософську трансдисциплінарність, яка, за результатами ґрунтовного аналізу філософії трансдисциплінарності Л. Киященко зазначає, що «... у такому ракурсі пізнавальні відносини мають бути спочатку пов'язані із визнанням правомірності й необхідності співіснування людей, які по-різному пізнають реальність, різною дисциплінарною мовою описують її, сповідують далеко не завжди цінності, які співпадають..., здійснюється зсув наукового знання в життєвий світ людини..., відбувається багатомірна трансгресія дисциплінарного знання за межі своєї класичної самоідентифікації шляхом суттєвого ускладнення як предмета, так і методів дослідження» [6, с. 9 -11]. У такий спосіб створюється інтегральна цілісність об'єкту чи феномену, що вивчається, та уможлиблюється рух до метафізичності, а результатами такого пізнання стають філософські концепти, поняття, категорії, принципи із сенсожиттєвими настановами.

Друге. У вимірах поліфункціональної філософії принципово важливим є аналіз будь-якого явища або феномена з точки зору наближення його розвитку до культуровідповідності, тобто діалог, як і інші об'єкти розгляду, має бути зіставлений на предмет відповідності культурі. Рефлексія діалогу як складової процесу взаємодії людей одразу в цьому плані відсилає нас до інтеракціоністського трактування його як культурного явища, тобто того, що, на відміну від природи, зроблено людиною. Адже, як слушно зазначає М. Булатов, «...під культуру підпадає все зроблене людиною...і вона майже завжди супроводжується антикультурою. Ця внутрішня боротьба в культурі відбувається і завдяки тому, що зовнішня сторона людей цивілізується, а власне, культурно деградує. У свою чергу цивілізація руйнує людину і природу...» [3, с.242]. Саме тому будь-який вид діалогу на рівні філософського осмислення стає розумінням як особистісній необхідності в діалогічній партисипації, так і регулюванням форм участі та поведінки в діалогічній взаємодії.

Третє. Оскільки на початку статті ми зазначили філософсько-освітній аспект, то не можна не зауважити, що реалізувати діалогічність особистість не

може поза межами пізнавального середовища. Останнім часом у науці, зокрема в гуманітарній її площині, з'являються праці, присвячені освітньому простору, а також іншим різновидам (інформаційний, політичний, міжкультурний та ін.), де простір предикатно представлено дуже неоднозначно (спеціально організоване суспільство, чинник суспільного життя, спільні уявлення членів суспільства тощо). Причому, відповідно до такого поділу визначаються види діалогу.

Отже, безсумнівно, простір, по-перше, має бути культурно-освітнім, по-друге, він має поєднувати цінностями і смислами як об'єктивну його складову, так і суб'єктивну (в цьому сенсі доречним є згадування визначення терміну «простір міжкультурного діалогу» відомого українського дослідника проблем етнополітики – В. Євтуха: «...поле, у межах якого відбуваються контакти, спілкування, зв'язки, відносини як між носіями різних культур, так і самих культур, або ж їх елементами» [5, с.9]). Абсолютно логічним поряд з визначенням сутності діалогу виглядає представлення вченим структури міжкультурного діалогу: - міжкультурні контакти; - міжкультурне спілкування; - міжкультурні зв'язки; - міжкультурні відносини [там же, с.8]. Визначення змісту у такий спосіб допомагає перейти до сутнісного, з точки зору філософії, розгляду культурно-освітнього простору як інтегративної цілості об'єктивно організованих культурно-освітніх структур, так і суб'єктивних прагнень та уявлень особистості щодо освіти і культури та їх єдності. Отже, діалог розгортається саме у чотирьохвимірній сукупності позицій та відносин.

Четверте. Не викликає заперечення той факт, що діалог, на відміну від інших форм взаємодії людей та методів виховання, у більшому масштабі уможливорює реалізацію суб'єктності особистості в пізнанні й діяльності, оскільки учасники діалогу засвоюють інші культури на основі власного досвіду, проходять у діалозі весь шлях від «незнання про незнання до незнання про знання, а потім до знання про знання і про те, як отримати нове знання» достатньо самостійно. До того ж, діалог ініціює осмислення проблем усіма учасниками взаємодії, якщо ці проблеми, звичайно, стосуються загальнолюдських інтересів та цінностей, питань, що принципово важливі для усіх учасників розмови. Такий комплекс питань, що складає загальнокультурний пласт або філософський інваріант, буде спиратися на такі феномени, як любов, благо, щастя, вітчизна тощо.

П'яте. Звичайно, діалог у такому предметному полі не може не базуватися на певному «варіативному» розумінні проблем, що зумовлені власною культурною ідентифікацією. Тому діалог, відбуваючись у полікультурному середовищі, спочатку спирається на розуміння своєї культури і тільки потім звертається до культури Другого і навіть культури Чужого. Саме так особистість (Я) весь час зустрічається з Іншим, який, на нашу думку, постає або як Другий, або як Чужий. В який спосіб він буде ідентифікованим надалі залежить від багатьох чинників науково-освітнього процесу та від спеціального науково-освітнього супроводу, що збагачує індивідуальний досвід новими формами і методами сприйняття й розуміння іншої культури і здатності у спілкуванні вирішувати суперечливі питання з презентантами цієї культури.

Подібно задумам сократівської майевтики у навчально-виховному процесі мають формуватися та перевірятися потім в освітньому просторі елементи засвоєння діалогічної компетентності.

Шосте. Компетентність людини, яка у визначеннях пройшла «довгий шлях»: від суто професійних здатностей до життєвих спроможностей (А.Хуторський) і, на нашу думку, дещо втратила сутнісні ознаки, зміщуючи акценти у площину взаємодії. Дійсно, навіть, якщо у зазначеному філософському полі ми наголошуємо на діалогічності, засадничі принципи щодо умов участі особистості в діалозі, мають велике значення, особливо ті з них, без яких діалог не відбувається:

- свобода і можливість особистості висловити свою думку;
- бажання і готовність особистості вислухати учасників діалогу;
- здатність інтелектуально мислити й етично, толерантно поводитися із співрозмовником тощо.

Діалогічна компетентність у такий спосіб нічим не буде відрізнятися від комунікативної компетентності, яка у більшості досліджень розглядається предметно редуковано, виключно «тезаурусно», часто зводиться до переліку структури той чи іншої комунікативної здатності (мовної, інформаційної, когнітивної тощо). Такого роду прикладів є чимало. Втрата суттєвих ознак явища в процесі *definitio* легко виправляється за рахунок повернення до буквального розуміння логічної операції визначення – розмежування, обмеження –, тобто розкриття істотних ознак предмета, що зафіксовані в певному слові чи понятті і, на думку М.Булатова, є «...зведенням усього багатства властивостей предмета до найпростіших моментів, а систематизація є водночас конкретизацією і реалізацією поняття, наближенням його до реальної дійсності» [3, с.74]. Крім цього, потрібне розрізнити дефініції понять емпіричних предметів і феноменів, а також дефініції родової відмінності (*genus proximum*) та видової (*differentia specifica*)

Отже, визначення діалогічної компетентності, якщо дослідник не хоче замінити його на верифікацію поняття та не вдатися до імплікації, повинен на основі проліферації зіставити діалогічну компетентність із компетентністю як більш широким (родовим) поняттям, а здатність до діалогу представити специфічною (видовою) відмінністю від комунікаційної взаємодії.

Компетентність у такому сенсі ми можемо тлумачити як міру відповідності інтелектуально-етичних здатностей людини певного соціального статусу реальному рівню складності завдань, що виконуються у тій чи тій діяльності. У такому випадку діалогічна компетентність постає (*differentia specifica*), тобто інтегративною здатністю особистості інтелектуально і етично відстоювати власну позицію щодосуперечностей взаємодії в об'єктивному й суб'єктивному світі, сприймати й розуміти співрозмовника [1]. Діалогічність особистості у межах компетентного підходу слід розуміти як здатність здійснювати діалогічний комунікативний зв'язок в інтерсуб'єктивному світі та реалізовувати індивідуальність і творчість.

Сьоме. Цей підхід не виключає у межах наших завдань розгляду діалогічності особистості у площині зумовленості «кодами» культур і

субкультур. Звичайно, сучасна дійсність надає людині значні можливості у реалізації діалогічності та особистісних прагнень, але вони мають бути реалізовані у такий спосіб, щоб не були порушені права і свободи інших людей.

Відтак, у діалозі цей принцип вимагає від культурної людини визнання розмаїття світоглядних орієнтацій, висловлювання своїх позицій щодо пошуку загального смислу збереження свого життя у спільному світі у такий спосіб, щоб діалог був спільним взаємозбагаченням людей та справжнім утіленням інтеркультурності. Процедурно це має бути відображено у меті того чи того діалогу у вигляді лозунгів, що пропонують згуртованість, об'єднання, злагоду, консенсус на кшталт «Думаємо, як жити разом у різноманітті» тощо.

Восьме. Окреслення сутності і структури діалогу чітко визначає взаємозв'язок його з толерантністю, оскільки, на нашу думку, діалогічна взаємодія без толерантності не можлива, яка, в свою чергу, формується найбільш ефективно в умовах діалогічної взаємодії. Саме освіта має стати регулятором і способом включення в діалог щодо ціннісного світу людини толерантності як атрибуту діалогу, що постає, на нашу думку, певним світоглядним кредо, імплементаваним в усі структурні компоненти особистості (соціально-значущі психічні властивості, відносини, що детермінують дії та поведінку індивідів).

Невипадково серед культурологів й антропологів толерантність вважають способом «суверенізації іншого» (Е. Левінас, Б. Вальденфельс, Ж. Бодрійяр та ін.), як норми співіснування персональних універсумів (Ж.-Ж. Руссо, М.Монтень та ін.) та, на нашу думку, утвердження інтеркультурності. Позитивне сприйняття розмаїття культур світу, що засновано не на відмові від власної культури, а на збагаченні особистісних культурних надбань та поширенні власного культурного потенціалу, потребує активної толерації, яка, у свою чергу, може продукуватися тільки у реальній діалогічній взаємодії, тобто в реальному культурно-освітньому просторі, який останнім часом все більш стає інформаційним, де реальний діалог перетворюється на віртуальний. Як зазначають дослідники сучасного діалогу – А. Джуринський, А.Богданова, С.Осипова - той і той діалог володіють як загальними змістовими характеристиками (єдине інформаційне поле, механізм дії, вплив на учасників), так і суттєвою різницею, коли у віртуальному діалозі безпосередній контакт людей і носіїв цінностей різних культур перетворюється в опосередковану бесіду суб'єктів, які можуть діяти у межах віртуального простору за допомогою сучасних комунікаційних технологій [2; 4]. Для створення інтерактивного діалогу як процесу багатогранного обміну поглядами, думками, уявленнями між носіями різних культур, які презентують, інтегрують у певну позицію власні цінності, конче потрібним є процес консенсуального узгодження цих позицій на інтелектуально-етичних засадах.

Висновки.

Підсумовуючи результати дослідження, що представлені у статті, та прогнозуючи проблемні лінії продовження вивчення діалогу й діалогічності homo educandus, зазначимо важливість філософсько-освітніх засад розгортання діалогу у сучасних полікультурних реаліях. На основі здійсненого аналізу

можна стверджувати, що у функціональному полі філософії повноцінно діалог слід розглядати тільки як інтегральну цілісність, як єдність діалогічності (суб'єктивний феномен) і діалогічної взаємодії людини зі світом (об'єктивний процес). У методологічному плані доведена продуктивність переходу від суто дисциплінарних і навіть міждисциплінарних досліджень діалогу до філософської трансдисциплінарності, що забезпечує цілісність розгляду явища і метафізичний характер його осмислення в площині універсалій. *Центральна теза статті* – визнання необхідності урахування в дослідженнях і організації діалогу усіх зовнішніх впливів як спеціально організованого середовища, так і життєвого світу людини, а також потреби в обґрунтуваннях (засад) стратегій та механізмів орієнтації діалогу на вищі цінності життя людини та сенсожиттєві принципи – вимагає від подальших досліджень розгорнутих пошуків концепцій, стратегій, програм, технологій збільшення «обсягу» культурності та інтеркультурності в діалогізації усіх системних параметрів культурно-освітнього простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асмолов А.Г. *На пути к толерантному сознанию* / отв. ред. А.Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2000. – 255 с.
2. Богданова А.И. *Формирование ценностного отношения к толерантности в условиях поликультурной образовательной среды* // *Фундаментальные исследования*. – 2012. – № 9(2). – С. 337–341.
3. Булатов М.О. *Філософський словник*. – К.: Стило, 2009. – 575с.
4. Джуринский А.Н. *Концепции и реализации мультикультурного воспитания: сравнительное исследование* // *Инновации в профессиональной школе*. – М.: НП АПО, 2009. – 60 с.
5. Євтух В.Б. *Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегрального розвитку поліетнічних суспільств* // *Політичний менеджмент*. – 2009. - №3. – С.3 – 21.
6. Киященко Л.П. *Філософія трансдисциплінарності* [Текст] / Л.П.Киященко, В.И.Моисеев; *Рос.акад.наук, Ин-т философии*. - М.:ИФРАН, 2009.- 205 с.

REFERENCES

1. Asmolov A. *On the way to an attitude of tolerance / hole*. Ed. A. Asmolov. - M.: Meaning, 2000. - 255 p.
2. Bogdanov A. *Formation of the valuable relation to tolerance in a multicultural educational environment* // *Basic Research*. - 2012. - № 9 (2). - P. 337-341.
3. Bulatov M., *Philosophical Dictionary*. - K.: Stylos, 2009. – 575p.
4. A.Dzhurynskyu *Concept and Implementation of education multicultural: sravnytelnoe Study* // *Professional innovations in school*. - M.: APO NP, 2009. - 60 p.
5. Evtukh V.. *Intercultural dialogue: construct an effective integrated development of multi-ethnic societies* // *Political Management*. - 2009. - №3. - P.3 - 21.
6. Kiyaschenko L., *Philosophy Transdisciplinarity [Text]* / L.Kiyaschenko, V.Moiseev; *Ros.akad.nauk, Institute filosofii*.- AM: IFRAN, 2009.- 205 p.

ТРОИЦКАЯ Е.М., кандидат философских наук, доцент, докторант Национального педагогического университета имени Михаила Драгоманова, (Киев, Украина), E-mail: troizka@ukr.net

ДИАЛОГ И ДИАЛОГИЧНОСТЬ В КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ

Системный подход к использованию в исследовании научных методов, междисциплинарный синтез и методологическая рефлексия сделали возможными определение и обоснование принципиальных положений философского осмысления диалогичности и диалога. Эти положения можно принимать в качестве теоретико-методологических правил изучения и организации диалогических культурно-образовательных практик. Неравномерность, неоднозначность и несовпадение содержания и форм общественного, цивилизационного и культурного развития определили акцентацию внимания на сущности и значении культурно-образовательного пространства. Оно представлено как континуум, объективированный в культурно-образовательных институтах и субъективированный в структуре личности; обозначены проблемные линии повышения его роли в увеличении «объема» культурности в диалогизации.

Ключевые слова: *дефиниция, диалог, диалогичность, компетентность диалогическая, культурно-образовательное пространство, партисипация диалогическая, толерантность, трансдисциплинарность.*

TROITSKA, OLENA, candidate of philosophical sciences (Ph.D.), associate professor, doctoral student in the National Pedagogical University named after Mikhail Dragomanov, (Kiev, Ukraine), troizka@ukr.net

DIALOGUE AND DIALOGUENESS IN CULTURAL-EDUCATIONAL AREA: PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS

The systemic approach to the usage of scientific methods in research, interdisciplinary synthesis and methodological reflexion made possible to determine and ground the principle issues on philosophical conceptualization of dialogueness and dialogue. These ideas can be taken as theoretical-methodological rules of learning and organization of dialogical cultural-educational practices. The methodologem which demands considering the dialogue in philosophical context as an integral entirety and unity of dialogueness and dialogical interaction with the world was explicated. Its application in scientific search is impossible without philosophical transdisciplinarity which ensures the metaphysical character of real communication comprehension. Inequality, ambiguousness and nonoccurrence of social, civil and cultural development by the content and form made us focus on the essence and significance of cultural-educational area. It is presented as continuum which is objectified in cultural-educational institutions and subjectified in the structure of personality; the problematic lines of its role rise in civility "volume" in dialogueness were outlined.

Keywords: *definition, dialogue, dialogueness, dialogical competence, cultural-educational area, dialogical participation, tolerance, transdisciplinarity.*

*Стаття надійшла до редколегії 10.04.16 р.
Рекомендовано до друку 15.04.16 р.*